

MÕISTATUSTE ALLVORMID KULTUURIMUUTUSTE KONTEKSTIS

Piret Voolaid. Eesti mõistatused kui pärimusliik muutuv as kultuuri-kontekstis. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011. 239 lk.

Miks mõistatuste vormilis-sisulise ja-gunemise problemaatika 1990. aastatel eesti folkloristide uurijahuvi äratas, sellel on mitu põhjust. EKI ja EKM-i parömioloogiarühmas oli käsil seeria „Monumenta Estoniae Antiquae” mõis-tatuste väljaande koostamine. Ent saa-bunud oli ka uute suundumuste aeg, mis eeldas folkloori kultuurikeskset vaatlust ja keskendumist konteksti-uuringutele. Osaledes mõistatuste teks-tivariantide kopeerimis- ja korraldus-töös, sai Piret Voolaid töörühma noore liikmena hea ettevalmistuse mahuka allikmaterjali tundmaõppimiseks ning

iseseisvaks teadustööks. Tänapäeva folkloori kogumise aktsioonide tulemu-sel laekus Eesti Rahvaluule Arhiivile sedavõrd rikkalik uuema mõistatus-ainese kogum, et võimalikuks sai selle täpsem liigitamine tüübi- ja žanritun-nuste alusel.

Piret Voolaiu doktoriväitekirjas kuu-lub mõistatuste žanriomaste erisuste käsitus I, III, V ja VI peatükki. Vasta-vuses 2001. aastal alustatud teaduspro-jektiga „Eesti mõistatuste perifeeria digiteerimine” on ta *perifeeria*-sõna kasutanud nii 2005. aastal kaitstud magistritöö kui ka 2006. aastal ilmunud artikli (vastavalt doktoritöö I ptk) peal-kirjas. Paraku on autor doktoritöö teo-reetilisi lähtealuseid tutvustades pida-nud tunnistama, et mõisted *tsenter* ja *perifeeria* on klassikaliste mõistatuste žanri ja selle allvormide kohta kasuta-tuna „mõneti eksitavad”, sest „väljas-

pool arhiivi, pärimuse esituskontekstis, mitmesugustes nii suulistes kui kirjlikes suhtlustraditsioonides on perifeerne aines tänapäeval ülekaalus ning pärimõistatused on pigem lasteraamatutest või õpikute kaasabil omandatud folkloor” (lk 20).

Miks oli vaja kümne aasta tagust sõnakasutust korrigeerida? Tõepoolest, Piret Voolaid oli koostanud piltmõistatuste (2002), sõnamängude (2003), keerdküsimuste (2004), lühendmõistatuste (2004) ja valemimõistatuste (2005) veebiandmebaasid, järke ootasid tähe-mängud, värssmõistatused ja mõned väiksema variantide arvuga arhiveeritud allžanrid. Enne 2007. aasta uut kogumisaktsiooni moodustasid kõik need tänapäeval nii elujõulised mõistatuste alaliigid arhiivi kogutud mõistatuste varamus vaid 25 %. Niisiis, kui silmas pidada praegusaja mõistatuste kasutuskonteksti, osutub perifeeria hoopiski tsentriks.

Vast ei tulekski tsentri ja perifeeria mõistet kõnesoleva žanri puhul siduda ainult kvantiteediga, vaid silmas pidada vormi? Kui sajandeid püsikindla küsimus-vastusvormilise ülesehitusega mõistatused moodustavad Arvo Krikmanni sõnutsi tuuma ehk tsentri, siis need allžanrideks (ka: allvormideks, alaliikideks) nimetatud kuuluvad juba kas või oma multimodaalsuse poolest n-ö perifeeriasse. On ju tänapäeva mõistatustele iseloomulik vormiline diferents: kaldumine narratiivsusesse (osa piltmõistatuste puhul), tungimine folkloori ja keele piirimaile (sõnamängud); visuaalne esitus (piltmõistatused, valemimõistatused), lähenemine anekdootidele (keerdküsimused, lühendmõistatused), mängulisus (piltmõistatusjutud, (liit)sõnamängud). Väitekirja artiklites on autor põhižanri kohta kasutanud täiendsõnu (*klassikalised, päris-, tava- või tavalised, traditsioonilised* mõistatused). Õigupoolest tuleks „mõneti eksitavateks” lugeda neist

kaks viimatitoodut, sest tänapäeva folklooriprotsessis kuuluvad need mõistatuste allvormid samataoliselt tavaliste ja traditsiooniliste hulka.

Sissejuhatuse teemapüstituse alajao-tuses (lk 9) on autor sõnastanud ees-märgi „tõlgendada mõistatusi kogu oma liigilises mitmekesisuses laiemas sotsiaal-kultuurilises kontekstis”. Klassikalistele ehk pärimõistatustele jagub küll vaid napp lõik sissejuhatuse rubriigis „Mõistatuste sotsiaalsed funktsioonid” (lk 26–30) ülevaatenähtuna paljude autorite käsitlustest ning II peatükis lk 129–132 negatiivne populaarsushin-nang. Alaliikide sotsiokultuurilise tähenduse analüüs (II–IV ptk) kuulub see-eest meistriklassi.

Hea võimaluse žanri arengusuundi ja -dünaamikat jälgida on andnud 1992. ja 2007. aasta koolipärimuse kogumisvõistlusega arhiivi talletatud materjal (vastavalt 23 000 ja 5000 teksti). Kõigepealt on (II ptk, lk 129–134) nenditud pärimõistatuste langemist õpikufolkloori staatusesse: „2007. aastal kogutu tõestab veel kord, et klassikaliste mõistatuste osakaal on tänapäeva elavas folkloorses käibes peaaegu olematu” (lk 133). Üllatavalt kiire elavast traditsioonist taandumine on sajandi vahetudes tabanud ka poliitikateemalisi keerdküsimusi ja lühendmõistatusi, taandumistendentsi näitavad samuti enamuses laenulised mõistatuste vormis elevandi-, neegri-, tsuktši-seeriad, ent kasvavat populaarsust ilmutavad blondiiniküsimused (2007. aasta kooli-õpilaste kirja pandus kolmandik tekstidest). Autor resümeerib: „Tagantjärele saab öelda, et 1992. aasta oli viimane aeg jäädvustada nõukogude mõistatus-ainest kui totalitaarse režiimi vastast huumorit, 2007. aasta repertuaarist on nõukogude-temaatika kadunud, aseme-le on tulnud jõulised reageeringud uutele sündmustele ning tarbimis- ja info-tehnoloogia-ühiskonna probleemide ka-jastumine” (lk 154).

Blondiininaljade kiiret levikut saab käsitleda psühhoanalüütilisest vaatenurgast, taustaks soolise võrdõiguslikkuse problemaatika aktuaalsus. Mõistatuste mitme alaliigi seos huumoriga on esile toodud II, IV ja V peatükis. Huumor rõhutab mõistatustes inimestevahelisi erinevusi ning tugevdab kogukonna identiteeditaju. Väga ilmekalt tuleb seos ühiskondlik-ideoloogilise kontekstiga esile lühendmõistatuste puhul. Samahästi sobiks siin kasutada lühendiparoodiate või -naljade nimetust: tegemist on interžanrilise nähtusega (vrd ingl *abbreviation jokes*). Lühendmõistatuste tüpoloogia esitamisel toetub autor vene huumoriuurija Aleksandra Arhipova liigitusele (IV ptk, lk 64–65). Kuigi akronüümid on raskesti tõlgitavad, on nende humoristliku ümbersõnastamise moodustes palju ühist.

Huumoriteooriate rakendamisel on autor jõudnud piltmõistatuste koomilisuse seletamiseni: „Narratiivsete piltmõistatuste esitamisega kaasnev huumor rajaneb – ja see on huumorile üldse väga omane – joonistamise ja jutustamise käigus tekkiva küsimuspoole ning tekkinud kujutisel põhineva vastusepoole mittekattuvusel (ühildamatusel) ehk inkongruentsusel” (II ptk, lk 476). Õeldu kehtib ka lapse huumoritaju kohta, mis areneb samm-sammult koos kognitiivsete oskuste arenemisega.

Piret Voolaid on jälginud ka mõistatuste levikut interneti vahendusel (VI ptk). Rahvusvahelises rahvajutukataloogis registreeritud mõistatusjutt hundi, kitse ja kapsapea üle jõe viimisest (ATU 1579 „Carrying a Wolf, Coat and a Cabbage across Stream”) on Eestis arvatavalt trükiste kaudu rahva seas levima hakanud ning levib tänapäeval maailma avarustes pildilise visualisee-

ritud arvutimänguna, elades dünaamilises folklooriprotsessis muutusi läbi teinuna oma teist elu.

Muidugi on lapsed mõistatuste küsitlustele vastates kasutanud ka internetiandmebaase, rääkimata 1990. aastate populaarsetest lasteväljaannetest. Andmebaase on kasutatud samuti õppevahendina, ajalehtede huumoriveergude koostamisel jm. Piltmõistatuste ingliskeelsele versioonile „Estonian Doodles” (2003) sai osaks rahvusvaheline tähelepanu. Kuid põhjust väitekirja sissejuhatusse lisada rubriik pealkirjaga „Andmebaaside retseptisioon ja sotsiaalne resonants” (lk 37–41) andsid küllap 2007. aastal kumuleerunud süüdistused, et teadus- ja haridusministeerium lubab koolitöös kasutada rassistlike naljadega raamatuid ja internetiandmebaase. Autor on rohked vastukajad nendelt, „kelle arvates neegriteemaline ja kohalike minoriteetidega seotud etniline huumor on kohatu” (lk 39), nimetanud opositsiooniliseks resonantsiks. Väitekirjas esitatud juhtumianalüüs käsitleb lahvatanud konfliktlikult kultuurilise kokkupõrke näitena ning osutab folkloori kasutamise aktuaalsusele tänapäeva ühiskonna kommunikatsiooniprotsessis.

Piret Voolaid kaitses doktoriõpingute lõppedes oma väitekirja Tartu Ülikoolis 30. juunil 2011. aastal. Olles tegelnud erialatöö paljude etappidega – arhiivitekstide kopeerimise, kogumistöö organiseerimise, elektrooniliste andmebaaside loomise, osalusvaatluse, väljaannete koostamise ja pühendunud uurimistööga –, on ta kujunenud eesti folkloristide seas peaaegu ainsaks mõistatuste alaliikide heaks asjatundjaks.

MALL HIEMÄE